

УДК811.111'27(09)

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-92-96

ВАЛЕНТИНА МАЛИК

orcid.org/0000-0002-3291-4347

valentya51malyk@gmail.com

викладач англійської мови

кафедри української та іноземних мов

Вінницького національного аграрного університету

аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та

управління освітніми закладами,

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського,

вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ВАЛЕНТИНА ФРИЦЮК

orcid.org/0000-0001-6988-6258

valentina.frytsiuk@gmail.com

професор кафедри педагогіки, професійної освіти

та управління освітніми закладами,

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського,

вул. Острозького, 32, м. Вінниця

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

У статті розкрито проблеми розвитку комунікативної культури особистості в історичному аспекті. Уточнено поняття «культура», як специфічно людський спосіб діяльності, що містить у собі систему певних не біологічних механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується, координується й реалізується активність людей у суспільстві. Охарактеризовано культурологічний підхід, як основний у дослідженні, що має адекватно віддзеркалювати духовну ситуацію часу, ядром якої є ідеї культуровідповідного розвитку й гуманізації людини й суспільства; підхід передбачає розгляд феномену культури в якості стрижневого щодо розуміння й пояснення людини, її свідомості й життєдіяльності. Доведено, що комунікативна культура, з погляду міжкультурної комунікації, – це, насамперед, успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот; особливості такої соціокультурної діяльності зберігаються в колективній пам'яті («ментальній програмі»), прищеплюються змалку, матеріалізуються й пізнаються через системи культурних кодів.

Ключові слова: комунікативна культура, ініціативна культура, особистість, спілкування, особистісний саморозвиток.

VALENTYNA MALYK

Teacher of the English language

department of Ukrainian and foreign languages

Vinnitsia National Agrarian University

postgraduate student of Pedagogy, Vocational

Education and management of educational institutions

VinnitsiaMykhailoKotsiubynskiy State Pedagogical

University,

Ostrozhsy Str. 32, Vinnitsia

VALENTINA FRITSYUK

Professor of Pedagogy, Vocational Education

and management of educational institutions

VinnitsiaMykhailoKotsiubynskiy State Pedagogical

University,

Ostrozhsy Str. 32, Vinnitsia

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF PERSONALITY: HISTORICAL ASPECT OF THE PROBLEM

The article reveals some aspects of the study of the problem of development of communicative culture of the individual in the historical aspect. The concept of «culture» is clarified as a specifically human way of activity, which includes a system of certain non-biological mechanisms through which the activity of people in society is stimulated, programmed, coordinated and realized. The culturological approach is characterized as the main one in the research, which is manifested in the fact that it should adequately reflect the spiritual situation of the time, the core of which are the ideas of culturally appropriate development and humanization of man and society; The approach involves considering the phenomenon of culture as a core in understanding and explaining a person, his consciousness and life. It is determined that the culturological approach allows to interpret the assimilation of culture as a process of personal discovery, creation of the world of culture in itself, participation in the dialogue of cultures, in which there is an individual-personal actualization of its values. It has been found that the culturological approach, first of all, is a principled humanistic position, which recognizes a person as a subject of culture, its main protagonist. It has been proved that communicative culture, from the point of view of intercultural communication, is, first of all, inherited and established norms of social practice of people who belong to certain national or ethnic communities; features of such socio-cultural activities are stored in the collective memory («mental program»), borrowed from a nearby age, materialized and learned through systems of cultural codes. It is argued that based on the analysis of the problem

from a historical point of view, communicative culture in various aspects has always been of interest to researchers in various fields of science. The problem of development of communicative culture of personality is shown as especially actual, considering the European integration processes taking place in Ukraine.

Key words: *communicative culture, foreign language culture, personality, communication, personal self-development.*

Незалежно від напряму фахової підготовки, комунікативна культура є важливою складовою підготовки майбутнього фахівця. Проте, як свідчать дослідження науковців, сучасні студенти недостатньо підготовлені до максимально ефективного професійного спілкування, що призводить до певних бар'єрів у спілкуванні, невміння чітко висловити власну точку зору, аргументовано мотивувати свою позицію тощо. Дослідження особливостей розвитку комунікативної культури особистості є актуальним, а історичний аспект проблеми є також необхідним у контексті дослідження. Важливо дослідити особливості розвитку комунікативної культури особистості майбутніх фахівців у контексті їхньої підготовки до професійного саморозвитку [10; 11; 12].

У визначенні теоретичних засад іншомовної комунікативної культури особистості важливими є праці, присвячені взаємозв'язку мови, культури і комунікації, зокрема: культурологічні (Л. Кондрацька, Г. Чайка, С. Черепанова, Т. Чмут та ін.), лінгвістичні (Б. Головін, І. Зимня, Є. Пассовта ін.), педагогічні (І. Зязюн, Г. Сагач, В. Смирнов та ін.) [4]. Проблема культури мовлення розглядалась у працях відомих мовознавців Е. Поліванова, Д. Розенталя, Ф. Фортунатова, Л. Щерби та ін.). Аналізуючи особливості поняття культури мовлення, як одного з найважливіших розділів сучасного мовознавства, можна зауважити, що це поняття є також об'єктом дослідження сучасної педагогічної науки. Однак, у педагогічній науці проблема розвитку комунікативної культури особистості досліджена недостатньо, зокрема, потребує подальших розвідок історичний аспект цієї проблеми.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів проблеми розвитку комунікативної культури особистості в історичному ракурсі.

Перш, ніж перейти безпосередньо до аналізу власне комунікативної культури, культури мовлення, уточнимо поняття «культура». Під «культурою» розуміють специфічно людський спосіб діяльності, що містить у собі «систему певних не біологічних вироблених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується, координується і реалізується активність людей у суспільстві» [5]. Таке тлумачення культури базується на ідеях англійського етнографа Е. Тайлора й відображено в роботах М. Кагана, Е. Маркаряна, Є. Соколова й інших філософів.

Термін «культура» походить від латинського «cultura». Спочатку його застосовували у вузькому значенні щодо обробки землі, культивування, вирощування чогось, але з часом він зазнав певних модифікацій і поступово його зміст розширився. Давні елліни поняття «культура» почали ототожнювати з «пайдейєю» – вихованістю, досвідченістю – рисами, що відрізняли їх від варварів [2, с. 359].

У працях Цицерона (106–43 рр. до н. е.) трапляється тлумачення «культури» як обробки, удосконалення душі. Пізніше в романських мовах слово «культура» ототожнюють із вихованням, освітою, умінням, ушануванням і розвитком [6].

Розуміння культури як особистої досконалості, усунення гріха, наближення до божественного задуму зародилося в давньоримську епоху та набуло поширення в Середньовіччі. Філософи Відродження розглядали культуру як засіб формування ідеальної універсальної особистості – усебічно освіченої, вихованої відповідно до гуманістичних цінностей, яка сприятиме розвитку наук, мистецтва й зміцненню держави.

Починаючи з другої половини XVIII ст., термін «культура» широко використовують у європейській науковій думці. Її розглядають як найважливіший аспект життя суспільства, пов'язаний зі способом громадянської діяльності, що вирізняє людське буття від тваринного існування. У рамках цього дискурсу виникають різні підходи до розроблення проблематики культури, яку трактують як процес розвитку людського розуму, що протистоїть примітивності первісного людства (французькі просвітники); як історичний розвиток людської духовності – еволюцію моральної, етичної, естетичної, релігійної, філософської, наукової, правової й політичної свідомості, що забезпечує прогрес людства (німецький класичний ідеалізм – Г. Гегель, І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга ін.; німецький романтизм – Ф. Шиллер, Ф. Шлегель та ін.; німецьке просвітництво – Й. Гердер, Г. Лессінга ін.). Наступне покоління дослідників зосереджувало увагу на особливостях культури в різних типах суспільства й розглядало різні культури як автономні системи цінностей та ідей, що визначають тип соціальної організації (неокантіанство – М. Вебер, Е. Кассіер, Г. Ріккертта ін.). Цю лінію продовжили М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін. Зміст поняття «культури» було розширено у зв'язку із залученням до неї багатства матеріальної культури, етнічних звичаїв, розмаїття мов і символічних систем [4].

Наприкінці XIX – у першій половині XX століття в процесі вивчення проблематики культури науковці стали активно використовувати досягнення антропології, етнології, теорії систем,

семіотики й теорії інформації. Отже, в історичному розвитку поняття «культура» була внутрішня логіка. Еволюція теоретичних поглядів здійснювалася від ототожнення культури з усім, що вироблено людиною, до аналізу людської діяльності, завдяки якій створюється надприродна сфера людського буття, штучне, на противагу природному.

Проаналізовані вище школи та концепції умовно можна віднести до класичної моделі культури, основою якої є принципи гуманізму, раціональності, історизму. Класичне визначення описує культуру як стандарт інтелектуальної та духовної досконалості. Ця модель переважно ідеалістична, оскільки культуру трактують лише як духовне утворення.

Теоретична недосконалість класичної моделі культури, відсутність наукової об'єктивності в її дослідженні призвели до виникнення інших її моделей. На початку ХХ століття теоретично оформилася модерністська модель (ідейним джерелом були погляди А. Бергсона, А. Камю, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, К. Юнга та ін.). Відповідно до неї, культуру визначають як повсякденну реальність, що має латентний зміст. Її елементи взаємодіють між собою і сприймаються людиною в процесі переживання, а не раціонального осмислення. На думку основоположників цього напрямку, найчастіше світ виявляється жорстоким та абсурдним, людина – самотньою, приреченою, а навколишні обставини – ворожими, безглуздими.

Мистецтво модернізму, прагнучи перебороти канонізовані форми й стилі, відкриває та розробляє нові: потік свідомості, колаж, асоціативний монтаж. Наприкінці 60-х і в 70-ті роки ХХ століття такі науковці як Ж. Бодрійяр, Ж. Ліотар, Р. Рорті та ін. конструюють постмодерністську модель культури. Критичне ставлення до можливості перетворення світу супроводжувалося відмовою від спроб його систематизації. Постмодерністи зазнали розчарування в ідеалах та цінностях Відродження й Просвітництва. Аналіз сутності підходів до культури дав їм змогу виділити взаємопов'язані складові її змісту як соціального явища. Визначення культури як сфери, засобу й результату людської життєдіяльності підкреслює її сутнісну особливість: вона завжди є продуктом активної творчої діяльності особистості, що перетворює природу на сферу реалізації її здібностей та задумів [4].

Культура як соціальний інститут визначає цінності й норми поведінки людей у конкретній системі суспільних відносин, забезпечує їхнє регулювання, стабільність суспільства й задовольняє духовні потреби, що пов'язані зі споживанням й освоєнням певних культурно-символічних кодів (цінностей, норм, звичаїв, традицій, способів життя), є способом соціалізації людини.

Основним способом життя в суспільстві та розвитку своєї культури є спілкування. Зв'язок між спілкуванням і культурою дуже складний. Культура створюється через спілкування; тобто комунікація є засобом взаємодії людей, за допомогою яких створюються та диференціюються культурні характеристики. Справа не стільки в тому, що люди прагнуть створити культуру під час взаємодії у відносинах, групах, організаціях чи суспільствах, а й культура є природним результатом соціальної взаємодії [13].

Варто наголосити, що формуванню комунікативних якостей мовлення приділяють важливе місце в педагогічній науці. Так, серед риторичних законів особливу роль відіграє комунікативний (мовленнєвий закон), який, згідно з дослідженнями Г. Сагач, «передбачає вираження думок у діючій словесній формі», тобто у системі комунікативних якостей [9].

Зауважимо, що спроби описати комунікативні якості мовлення з цих позицій здійснювалися ще з давніх часів. Давні римляни створили цілу систему понять, що описує якості гарного мовлення. Серед них особлива увага приділялася ясності, чистоті та доречності. Цицерон перше місце серед якостей мовлення відводить чистоті та ясності. На його думку, «що може бути краще, ніж ... слова ясні, слова красиві, слова доречні й відповідні предмету?» [9]. Чистота та ясність мови необхідні для того, щоб люди розуміли один одного. Для цього потрібно мати вміння «керувати органами мовлення, і диханням, і самим звуком голосу», а також вживання слів, «які точно виражають те, що ми хочемо позначити й зобразити, без двозначності, як в окремих словах, так і в зв'язному мовленні, без занадто довгих пауз, ..., не розриваючи думки вставками, не переставляючи подій, ..., не порушуючи послідовності викладу» [9].

Важливість розвитку комунікативної культури простежують з найдавніших часів, коли людям доводилося встановлювати різні контакти з чужинцями, що потребувало толерантності й певних знань про міжкультурні відмінності. З появою дипломатичних відносин, інформація про національно-культурні особливості різних країн стала складником професійної міжнародної діяльності. Особливої актуальності набули навички у сфері міжкультурного спілкування під час бурхливого розвитку міжнародних контактів, які розпочалися в 70-ті роки ХХ ст.

Актуальність дослідження проблеми міжкультурної комунікації, що пов'язана безпосередньо з комунікативною культурою, посилилася після Другої світової війни. Досвід інтернаціональної співпраці під час війни й після неї, зокрема активістів Корпусу миру, яких відправляли до різних країн для допомоги, виявив брак знань і навичок у міжкультурному та міжетнічному спілкуванні, що призводило до невдач у позитивних намірах волонтерів. Це стало поштовхом для створення в 1946 р. у США спеціального Інституту служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив

Е. Холл. Цей заклад мав готувати дипломатів, розвідників, волонтерів Корпусу миру, міжнародних військових та інших фахівців для роботи за кордоном, сприяти усуненню міжрасових та міжетнічних конфліктів у зв'язку з пов'язаністю їхньої діяльності з культурними особливостями ведення комунікації. Задля забезпечення ефективної комунікації Е. Холл залучив до своєї команди спеціалістів з різних галузей – психологів, етнологів, антропологів, соціологів, культурологів та ін.

Отже, комунікативна культура, з погляду міжкультурної комунікації, – це, насамперед, успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот. Особливості такої соціокультурної діяльності зберігаються в колективній пам'яті («ментальній програмі»), прищеплюються змалку, матеріалізуються й пізнаються через системи культурних кодів.

Звісно, у процесі вивчення проблеми формування комунікативної культури особистості доречно застосовувати культурологічний підхід.

Цей підхід (В. Марєєв, Н. Карпова, Л. Коган, О. Кукуєв, Л. Хоронько, К. Щипанкіна та ін.) передбачає розгляд феномену культури в якості стрижневого в розумінні й поясненні людини, її свідомості й життєдіяльності. У логіці такого підходу різні аспекти сутності людини як суб'єкта культури (свідомість, самосвідомість, духовність, моральність, творчість) розуміються в «ієрархічному поєднанні», як грані цілісної культурної людини [67, с. 97].

Культурологічний підхід у дослідженнях проблем педагогічної освіти стосується теоретико-методологічних положень й організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на забезпечення умов для оволодіння майбутнім учителем змістом педагогічної культури й розвитку вчителя як її суб'єкта. З позицій культурологічного підходу, педагогічна освіта є соціокультурним інститутом, покликаним реалізувати гуманітарну, культуротрансляційну, культуротворчу функції, а також антропогенну практику культури як фактору загально- й професійно-культурного розвитку особистості вчителя [1].

На думку науковців (В. Марєєв, Н. Карпова, К. Щипанкіна), культурологічний підхід дозволяє трактувати засвоєння культури як процес особистісного відкриття, створення світу культури в собі, участі в діалозі культур, за якого відбувається індивідуально-особистісна актуалізація закладених у ній значень. Культурологічний підхід, передусім, є принциповою гуманістичною позицією, що визнає людину суб'єктом культури, її головною дійовою особою. Він зосереджує увагу на людині як суб'єкті культури, здатному поєднувати в собі всі «старі» сенси культури й одночасно виробляти нові. Культурологічний підхід, з їхньої точки зору, – це спроба перегляду й подолання сформованих соціокультурних опозицій, дихотомій шляхом синтезу, цілісного погляду на світ крізь призму культури [5].

Зауважимо, що культурологічний підхід, як загальнонауковий метод дослідження, передбачає розуміння й розгляд об'єкта як культурного явища чи процесу. Він є методологічною позицією, що розкриває єдність аксіологічного, діяльнісного й індивідуально-творчого аспектів культури й розглядає людину її суб'єктом, головною дійовою особою. Як методологічна основа цього дослідження, культурологічний підхід передбачає використання феномена культури в якості стрижневого в розумінні й поясненні процесу розвитку комунікативної культури особистості.

Варто зазначити, що з позицій діяльнісного підходу культура трактується як система, що є мірою і способом формування й розвитку сутнісних сил людини впродовж її соціальної діяльності. Ця позиція видається нам також важливою в контексті дослідження проблеми розвитку комунікативної культури особистості.

Варто зазначити, що створені в культурі цінності (у нашому випадку, ціннісні орієнтації на розвиток комунікативної культури) лише тоді можуть бути органічно сприйняті індивідом і привласнені на особистісному рівні, якщо вони пережиті ним, прийняті емоційно, а не тільки зрозумілі та засвоєні раціонально.

Отже, можна зробити висновок, що культура, пронизуючи всі ланки суспільства як соціальної системи, виступає одночасно як середовище, засіб і результат життєдіяльності соціальних суб'єктів, окремих особистостей, певних соціальних груп і спільнот, окремих суспільств чи навіть людства загалом. Оскільки людська життєдіяльність розгортається переважно в матеріальній та духовній сферах, виокремлюють відповідно матеріальну (усі створені людьми фізичні об'єкти) та духовну (сфера свідомості, філософія, релігія, наука, мистецтво, література, міфологія та ін.) культури.

На підставі аналізу проблеми з історичної точки зору, можемо стверджувати, що, комунікативна культура в різних аспектах завжди була предметом інтересу дослідників різних галузей науки. Проблема розвитку комунікативної культури особистості нині є особливо актуальною, зважаючи на євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні.

Література

1. Аніщенко В., Падалка О. Культурологічний підхід у професійній підготовці вчителя. *Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 103-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_6_14.
2. Коган Л. Н. Теория культуры. Екатеринбург : УрГУ, 1993. 160 с.

3. Кравець Р. А. Теоретичні і методичні основи полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі : монографія. Вінниця : «Планер», 2017. 434 с.
4. Мареев В. И., Карпова Н. К., Щипанкина Е. С. Культурологический подход в аспекте развития современного образования URL:<http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/current-status-and-the-development-of-the-education-c112/11973-c112-037>
5. Марк Тулій Цицерон : Про державу. Про закони. Про природу богів. Пер. з лат. В. Литвинова. Київ : Основи, 1998. 476 с.
6. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. д. пед. наук, професора, чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 348 с.
7. Плужник А. В. Зміст поняття «іншомовна комунікативна культура» у психолого-педагогічних дослідженнях. URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4.4/4.pdf>
8. Татаріна І. О. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх учителів засобом педагогічної риторики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. М-во освіти і науки України, Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2005. 246 с.
9. Фрицюк В. А. Діагностика ціннісного усвідомлення майбутніми педагогами необхідності цілеспрямованого професійного саморозвитку. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 78–87.
10. Фрицюк В. А. Професійний саморозвиток майбутнього вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: Зб. наук.праць. Випуск 39 / Редкол. : В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. С. 247–250.
11. Фрицюк В. А. Формування мотивації професійного саморозвитку майбутніх педагогів у творчому освітньому середовищі ВНЗ. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2016. № 6 (129). С. 107–114.
12. Cultural diversity and information and communication impacts on Language Learning. URL : <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1066409.pdf>

References

1. Anishchenko, V., Padalka, O. (2013). *Culturological approach in teacher training*, Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_6_14. [inUkrainian].
2. Kohan, L. N. (1993). *Theory of culture*. Yekaterinburg: UrHU [inRussian].
3. Kravets, R. A. (2017). *Theoretical and methodical bases of multicultural education of future specialists of agrarian branch: monograph*. Vinnytsia: Planer [inUkrainian].
4. Mareev, V. Y., Karpova, N. K., & Shchypankyna, E. S. *Cultural approach in the aspect of the development of modern education*. Retrieved from: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/current-status-and-the-development-of-the-education-c112/11973-c112-037>. [inRussian].
5. Mark Tullii Tsyseron. (1998). *About the state. About laws. About the nature of the gods*. Kyiv: Osnovy [inUkrainian].
6. *Scientific approaches to pedagogical research: a collective monograph*. (2012). NAPN Ukrainy V. I. Lozova. Kharkiv: Apostrof [in Ukrainian].
7. Pluzhnik, A. V. (2018). *The meaning of the concept of "foreign language communicative culture" in psychological and pedagogical research*. Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4.4/4.pdf>
8. Tatarina, I. O. (2005). *Formation of foreign language communicative culture of future teachers by means of pedagogical rhetoric*. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: South Ukrainian State Pedagogical University named after K. D. Ushinsky [inUkrainian].
9. Frytsiuk, V. A. (2016). Diagnosis of value awareness of future teachers of the need for purposeful professional self-development. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, 78–87 [in Ukrainian].
10. Frytsiuk, V. A. (2013). Professional self-development of the future teacher. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, 39, 247–250 [in Ukrainian].
11. Frytsiuk, V. A. (2016). Formation of motivation of professional self-development of future teachers in the creative educational environment of the university. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 6 (129), 107–114 [in Ukrainian].
12. *Cultural diversity and information and communication impacts on Language Learning*. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1066409.pdf> [in English].